

Ventet på far

Sverre L. Nilsen

Endelig var freden der. Jeg var fem år og trodde at jeg omsider skulle få svar på spørsmålet jeg hadde stilt moren min i nesten fire år: Når kommer far hjem? Det skulle ennå gå lang tid før sannheten kom for dagen.

Allerede tidlig på dagen den 7. mai så vi de første flaggene vise seg på andre siden av dalen. Enten visste de noe ganske sikkert, de som hadde heist dem, eller så var de svært modige. Men flaggene ble hengende, og flere kom til utover denne solfylte vårdagen. Der var spenning i luften. Ikke en slik spenning som det var når noe dramatisk hadde skjedd, eller når flyalarmen gikk. Nei, dette var noe helt annet. Det handlet om Freden. Mor tok frem flaggene som vi bare hadde tatt frem og sett på nå og da. En gang, en 17. mai, ble det til og med tatt et bilde av oss ungene med flagg, enda det var ulovlig. Nå derimot, skulle flaggene kunne brukes - fritt - håpet vi.

ULOVLIG FEIRING: 17. mai-toget 1944 gikk 50 meter, fra en hageport til en annen. Tyskerne hadde en forlegning i nabolaget, så da bildet var tatt, ble flaggene hurtig fjernet. Sverre Nielsen er minstemann til høyre. Foto: Privat

Det var vanskelig å tenke på noe annet den dagen. Skulle Freden nå endelig komme? De voksne snakket sammen i uvanlige tonefall, og telefonen ringte stadig. Når den endelige bekreftelsen kom, vet jeg ikke, men neste dag, den 8. mai, var den der. Freden.

Forventningsfull pjukk

For en som vare bare noen uker eldre enn krigen, og som hadde levd med den i fem år, var dette noe helt nytt og helt annerledes. Freden hadde vi jo hørt mye om. «Når freden kommer, så...», hadde de voksne sagt så ofte. Nå var den her. Endelig. Flaggene fikk vaie fritt. Fritt!

Glede, forventninger og håp. Hos voksne som hos barn. Blendegardinene ble brent på store bål. Som vi danset rundt. Tyskerleiren, som lå et par hundre meter fra huset vårt, ble tømt for tyske soldater og erstattet av engelske. Nå fikk vi ta imot snop og kjeks, noe vi hadde sagt standhaftig nei til, fra okkupantene. Vi satt på med jeep og lastebil, og fikk komme om bord i engelske krigsskip.

Freden var ikke mange timer gammel før spørsmålet kom. Da jeg var rundt fire år, ble jeg gammel nok til å forstå at jeg ikke skulle spørre etter far, han var der han var. Mor kunne fortelle historier om han, og vi så på fotografier. Etter hvert som jeg ble eldre, forstod jeg at det må ha vært litt av en påkjenning for mor å skulle forholde seg til en pjukk som stadig ville vite hvor det ble av far. Og når han kom hjem. Nå når Freden var kommet, var det naturlig nok maktpåliggende å få bekreftet at *nå* kom han vel hjem. Mors svar var mer optimistisk denne gangen. Nå var det bare å være tålmodig. Det var så mye vi ikke visste. Den gang.

Fatalt motstandsarbeid

Da krigen brøt ut, ble far med sin kollega i Postverket, Kristian Stein, som bygget opp en organisasjon som drev med etterretning og forberedte seg på sabotasjeaksjoner som forberedelse til å kunne tre støttende til «når engelskmennene kom». Mange i Postverket ble med i denne gruppen. Enten de hadde stilling på postkontor eller, som far, var postfullmektig på fjordabåtene, hadde de et godt utgangspunkt for å kunne observere tyskernes bevegelser på sjø og land, og rapportere til England. På avsidesliggende steder kunne de drive med våpen- og sprengstofføvelser. Noen har i ettertid kalt dem naive, andre har kalt dem overmodige og hevdet at de ikke var klar over tyskernes ferdigheter med etterretning - og tortur. Kanskje det var lett å si i ettertidens klare lys - da det hele var over og noen av de overlevende ikke kunne få fortalt historien sin høyt nok. Uansett, Kristian Steins organisasjonen ble rullet opp, som det het. En infiltratør, angiveri, noen arrestasjoner, tortur og så arrestasjoner av en stor gruppe motstandfolk.

Mange av organisasjonens folk ble tatt. Andre ble advart og kom seg i skjul, og flyktet senere til England eller Sverige. Og noen andre igjen fortsatte motstandsarbeidet hjemme. Far hadde ikke en sjanse. Mor, med meg i barnevogn, skulle møte far da han kom til Bergen med båten fra Nordfjord, som han hadde hatt postvakt på. Da båten la til, gikk en gruppe tyskere om bord og kom tilbake med far. Han fikk bare så vidt vinket til oss. Dette var i slutten av oktober 1941.

Etter noen dager i Bergen kretsfengsel, ble gruppen flyttet til Ulven leir ved Os. Dette var en gammel leir som var bygget om til fangeleir. Så lenge fangene var på Ulven, fikk de ha en viss kontakt med familien. De fikk motta pakker og sende (sensurerte) brev. Noen få ganger fikk konene ta med barna på besøk, bare et lite øyeblikk med konen, men barna fikk være på brakken i flere timer. Bøndene i området rundt Ulven fikk «låne» fanger til hjelp på gården, under streng bevoktning. Dette ga en mulighet til å gi fangene skikkelig mat, og konene, som da plutselig var blitt hushjelper på gården, fikk være i nærheten av og kanskje snakke med mennene sine. Selv om fangene måtte utstå fornærmelser og faenskap fra sine voktere, skulle det vente dem langt verre ting senere.

Far får dødsdom

I mai 1942 ble mange fanger på Ulven, deriblant de fra Stein-organisasjonen, sendt med tog til Oslo, og derfra med båt til Kiel. Etter et opphold der ble noen sendt videre til Rensburg, og deretter igjen til

tukthuset i Sonnenburg, (Slonsk på polsk) 15 km øst for Oder, på høyde med Berlin. Dette stedet var ikke en konsentrasjonsleir, men et fengsel. Fangene var nå blitt NN-fanger, dømt til «natt og tåke», og de satt stort sett i eneceller. I juli 1944 fikk far dødsdom for sin «foræderiske virksomhet overfor Det Tyske Rike». I dag hadde han kanskje blitt betegnet som terrorist?

Det hadde vært så nær som ingen informasjon om fars skjebne etter at han ble sendt til Tyskland. Det eneste vi visste, var at han «satt i fengsel», og at det var farlig. Men når krigen er slutt, blir fanger frigitt, blir de ikke det? Og med Freden kom spørsmålet, som ikke var stilt på lang tid: «Nå kommer vel far hjem». Utover sommeren begynte tysklandsfanger å komme. På lokalradioen ble navnene lest opp, på dem som var underveis. Mor fikk beskjed om at far var på vei. Hva som var skjedd, fant en aldri ut av, men far var ikke med det toget. Vi fikk besøk hjemme av alvorlige menn, samtaler som vi barna ikke fikk være med på. De antok at far var død, drept. Men ingen visste noe sikkert. Vi bare håpet. Enklest var det vel, tross alt, for en liten gutt som ikke kunne huske faren sin.

Tiden gikk, ingen far dukket opp. Men mor ville ikke omtale ham som død. Selv da hun, via advokat, i 1947 formelt måtte stevne ham for retten slik at byretten kunne avsi en dødsformodningsdom, så hun kunne få statspensjon, virket det ikke som hun ga opp håpet. Så langt jeg kunne finne ut i ettertid, spurte hun heller aldri om hvilken dokumentasjon retten la til grunn for å avsi dommen. Senere skulle det vise seg at dokumentasjonen fantes.

MASSEGRAV: Gravplassen i Nacht und Nebel -leiren Sonnenburg i Polen. Her ender sporene etter Sverre Nielsens far. Trolig ble han henrettet 30. januar 1945 - bare dager før russerne inntok leiren. Foto: Privat

Taushet - og svada

Mor var ingen dumming og kunne sikkert funnet ut mye på egen hånd. Kolleger og venner av far, som satt sammen med ham i Tyskland, snakket hun ikke med om hva de hadde opplevd, muligens med unntak av samtalene sommeren 1945. Og ikke tror jeg de som kom hjem, var særlig snakkesalige om dette emnet. Etter hvert som jeg nærmet meg voksen alder, forsøkte jeg å snakke med noen av dem som jeg visste om, men det var ytterst få ord jeg fikk tilbake.

På mange måter var krigen og personlige opplevelser et ikke-tema. Da det i 1948 ble utgitt en bok om Stein-organisasjonen, fikk mor et eksemplar med dedikasjon fra noen av dem som satt sammen med ham. I boken står far oppført som en av dem som ga sitt liv. Etter hvert kom det opp minnetavler med navnene på de falne, og mor var alltid til stede ved avdukingene. Men vi så aldri at hun gråt. Vi ble kategorisert som «de etterlatte», hun som «krigsenke», noe hun bare smilte av.

Det var, har jeg blitt fortalt av mange, og av mor selv, en sterk kjærighet mellom de to. Hun fortalte, ikke så lenge før hun døde i 1972, at hun aldri hadde følt at far var død. Kanskje var det så sterkt at hun ikke ville orket eneansvaret for tre barn om hun måtte ta inn over seg at han var borte for alltid. Faktisk tok hun aldri sorgen. Friere hadde hun nok, hun var både en pen og godt likt kvinne, men det var aldri snakk om å gifte seg igjen.

Kan hende var det for å opprettholde minnet, eller kanskje det var for å vise lojalitet, men mor tok oss alltid med til gudstjeneste 8. mai. Det var også på den dagen minnetavler ble avduket. Den 8. mai, dagen da Freden kom. Etter hvert fikk jeg et mer og mer vanskelig forhold til den dagen. Dagen for de store ord. Om dem som ga sitt liv. Om «de etterlatte». Ord fra Kirken, ord fra Staten. Ord om aldri å glemme. Men hva med handling? Til støtte for de krigsskadde, for lidende familier (som vi heldigvis ikke kunne kalle oss), for krigsenkene og krigsseilerne? Da jeg vokste opp og plutselig forstod hva ordet svada betydde, tenkte jeg med en gang på 8. mai.

Bevarte håpet

For å kunne være hjemme med tre skolebarn (jeg har to eldre søstere) valgte mor å plukke frem veven hun hadde stående på loftet, og veve løpere for Husfliden. Mens hun vevet, hørte hun alltid på BBC «light music». Hun skrudde aldri av radioen når Vera Lynn sang «We'll meet again». Kanskje trodde hun på det fremdeles. Men det var jo ikke sant - for mange.

Hun kjøpte til og med grammofonplatene av Grinikameratene, med bl.a. «Kjære lille Toril, far er kommet hjem».

Det tok tid, altfor lang tid, før det offentlige norske samfunnet, Staten, virkelig begynte å sette handling til de fine ordene. For mange kom hjelpen for sent. Blant dem som omga vår familie, stilte det seg helt annerledes. Mange dører åpnet seg for meg som «etterlatt». Mor fikk mye god hjelp når det gjaldt å ta seg av en guttunge som ikke hadde far. Dersom alle «onklene» mine hadde vært kjedelige onkler, ville vi ha vært en gigantisk familie. Først da jeg ble godt voksen, forstod jeg hvordan jeg hadde hatt gode hjelpere på min vei mot voksenlivet.

Sannheten om far

Merket av krigen? Sorgen vi aldri tok? Tausheten om det vi opplevde? Det finnes mange ulike skjebner blant oss som vokste opp med ettervirkningene av Krigen. Vi er sikkert blitt sterkt påvirket av disse opplevelsene. Og vi snakker ofte om Krigen, som om den andre verdenskrigen var den eneste krigen på jord. Når jeg sitter og skriver dette, kan jeg for egen del ikke si annet enn at jeg kom godt fra det. Min tendens til å hamstre, min kolossale interesse for all litteratur og film om Krigen, og mine mislykkede forsøk på å forstå djevleskap hos mennesker, er kanskje ikke altfor tydelige symptomer. Men da jeg så Pink Floyds film *The Wall*, var jeg ikke forberedt på handlingen. Det ble altfor sterkt. Gutten som kikket på far sine uniformseffekter, hans forhold til moren, og som gikk på perrongen da krigsfangene kom hjem og prøvende tok hånden til en tilfeldig «far» som bryskt avviste ham. Hans egen far kom ikke. Den råe beskrivelsen av «nazistene», Pink sin angst for å knytte for tette bånd til sine nærmeste og hans isolasjonstendenser, og, til slutt, dommen; «I sentence you to be exposed to your peers».

Kanskje kunne jeg visst sannheten tidligere, om jeg hadde vært mer nysgjerrig, og ikke hadde lagt lokk på, jeg også. Men først i 1984 ble jeg kjent med hva som hadde skjedd i tukthuset. En onkel av meg hadde hele tiden hatt en kopi av et brev fra 1947, dokumentet som retten la til grunn for å avsi en «dødsformodningsdom» om far. Det er en øyenvitnebeskrivelse av det som skjedde i tukthuset i Sonnenburg 30. januar 1945. Antagelig ble mor «spart for det», selv om hun hadde kunnet få en stor grad av visshet om hva som hadde skjedd. Brevet, som også er gjengitt i Kristian Ottosens bok *Bak lås og slå* og Gunnar Strandenes' bok *Dødsdømt av Rikskrigsretten i Berlin*, beskriver hvordan en tropp SS-soldater kom til tukthuset da man var i ferd med å evakuere det, fordi russiske tropper nærmet seg. Alt var gjort klart for å forlate stedet, der var henimot ett tusen fanger. SS-sjefene forlangte å få se navnelistene. Til slutt ble 120 fanger trukket ut. Resten av fangene, noe over 800, ble i løpet av natten henrettet med nakkeskudd. De som lå på lasarettet, ble skutt i sengene. Øyenvitnet forteller at noen av fangene ropte ut et eller annet like før de ble skutt. Jeg er overbevist om at dersom far ropte noe, så var det «Janna», det han kalte mor.

I 1948 var en norsk delegasjon i Polen og gjorde forsøk på identifikasjon av de henrettede, som var lagt i massegraver. Flere nordmenn ble identifisert, men ikke far. Likevel er det nokså sannsynlig at han ble drept den natten. Andre vitner hadde sett ham like før evakueringen, men ikke da de forlot leiren. Blant de få som ble evakuert, var det flere nordmenn. I sommer var jeg for andre gang til i Sonneburg. Der massegravene ligger, er det en stor minneplate og en innhegnet «Friedhof», i en furulund. Et fredelig sted.

AV SVERRE L. NIELSEN

Født i Bergen 17.3.1940. Oppvokst samme sted.

Utdannet cand. psychol. ved Universitetet i Bergen 1973.

Jobbet ti år innen rusfeltet. Leder i Norsk Psykologforening fra 1983 til 1990, så generalsekretær til 2000. Daglig leder Kurs- og serviceavdelingen til 2003, så seniorrådgiver.

